

DR. MARIJAN ZADNIKAR

Ob sedemdesetletnici

1990

27. decembra 1991 bo prestopil umetnostni zgodovinar dr. Marijan Zadnikar sedemdeseti prag znanstveno bogatega življenja.

Generacija umetnostnih zgodovinarjev, ki ji pripada, je doživljala posebno usodo. Sredi univerzitetnih študijskih let jo je udarila druga svetovna vojska. Revolucionarni boj za svobodo, ječe, internacije, zaprtje Univerze in premnogi drugi spremljevalci so ji zavirali študij. Strokovno delo na terenu je bilo onemogočeno, razpoložljiva strokovna literatura je bila skopa in zastarela, upanje na kakšno poznejšo službo zelo majhno. Toda univerzitetni učitelji so bili imenitni in študentje tudi v najhujših časih niso izgubili z njimi stika. Predavanja in seminarji prof. dr. Fran-

ceta Steleta, ordinarija umetnostno zgodovinskega oddelka, so temeljila na izročilu dunajske šole prof. Maksa Dvořaka, srečno so jih vsebinsko in metodološko dopolnjevali razgledi po bizantinskem umetnostnem krogu prof. dr. Vojeslava Moleta, prof. dr. France Mesesnel je do začetka vojne odpiral okno v svet makedonske stare umetnosti. Posebno dragocen pa je bil »višji seminar« prof. Steleta, a ta je bil povezan s posebnim povabilom, temeljčjem na študentovi zavzetosti in razgledanosti. Tudi jubilent se je kmalu vključil v ta seminar.

Za naloge, ki so tedaj čakale slovenskega umetnostnega zgodovinarja, bi ne mogli najti boljšega akademskega učitelja od prof. Steleta. Študentom je znal vcepiti spoštovanje in ljubezen do domače umetnostne preteklosti, ki je s svojo kulturnogeografsko in etnično situacijo narekovala posebno delovno metodo, predvsem pa je bilo treba spoznati spomenike same na terenu, kjer

je bilo za raziskovalca še mnogo belih lis. Profesorju je bilo kar nepojmljivo, da bi si umetnostni zgodovinar vzel poletni dopust v mesecih, ki so bili za terensko delo najprimernejši, še posebej pa naj bi to veljalo za konservatorje. Mnogokrat, tudi v seminarju, je poudaril, da mu je samemu bila začetna konservatorska služba najboljša šola in izhodišče za študijska spoznanja, s katerimi je oživil poprej gluho lozo naše starejše umetnosti. Nekateri slušatelji so si ta napotila resno vzeli k srcu, med prvimi tudi Zadnikar, ki je veselje do »starin« že podedoval, zraven pa bil poln domovinskega navdušenja in spoštovanja do domačih umetnostnih spomenikov. Delovno vnemo pa mu je prej in slej podpirala še velika discipliniranost.

Poznejša konservatorska služba, v kateri se je moral spopadati mnogokrat z gluho, še večkrat pa s »prisuškujočo« birokracijo in z bolečo brezmočnostjo spremljati umiranje in celo uničevanje prenekaterih spomenikov, je po drugi strani Zadnikarju vendarle odpirala pot do domačih in tujih spomenikov in mu omogočala stike z evropskimi spomeniški ustanovami in kolegi. Božanstvo »ugodnega trenutka«, begljivi Kairos, se mu je rado pustilo ujeti, tudi umetnostnozgodovinski stroki v korist.

* * *

Dr. Marijan Zadnikar se je sicer rodil v Novem mestu, a že v njegovih otroških letih se je družina preselila v Ljubljano, kjer je sprejel ljudskošolske in gimnazijske nauke in se vrasel v romantično okolje Križank in krakovskega obrežja. Leta 1940 se je vpisal na umetnostnozgodovinski oddelek Filozofske fakultete in po vseh življenjskih stiskah medvojnih in prvih povojnih let v januarju 1949 dvignil diplomu. Že pred tem pa je opravil nujno, a ne lahko delo v skupini, ki je evidentirala še ohranjene, poškodovane in uničene sakralne stavbe na Kočevskem. Večino v popisu zajetih, je uničil vandalizem naslednjih let. Zadnikarjev ciklostirani topografski katalog teh objektov ima danes pravo dokumentarno vrednost.

Leta 1947 je nastopil Zadnikar službo asistenta-konservatorja na Republiškem zavodu za varstvo kulturnih spomenikov. Kot konservator je prejel 1972 naslov znanstvenega svetnika. Leta 1982 je stopil, še poln delovnih načrtov, v pokoj.

Leta 1955 je promoviral na Univerzi v Ljubljani pod mentorstvom prof. Steleta s tezo o romanski arhitekturi na Slovenskem. To poglavje je bilo dotlej komaj načeto in le skromno dokumentirano. Ob redkih prepoznanih arhitekturah, predvsem samostanskih in nekaterih večjih pražupnijskih cerkvah, je bila množica skromnejših podružnic še nepregledana in slogovno nedoločena. Zadnikarjeve terenske raziskave so med njimi odkrivalle nove in nove romanske elemente, ki so bili največkrat skriti pod novejšimi ometi ali v tleh pod poznejšimi prezidavami. Prva doktorandova naloga je bila ugotoviti posamične zvrsti in stavbne tipe od zgodnjega srednjega veka do prve polovice 14. stoletja, ko se je trdoživa romanska tradicija morala umakniti tudi v najkonservativnejših okoliših gotskemu slogu. Seveda je razumljivo, da je veljala največja skrb najprej samostanskim cerkvam; ob teh so se mu razbistrile nekatere tehnološke značilnosti, ki so nato omogočile natančnejše opredelitve

tudi slogovno skromnejših spomenikov. Z Zadnikarjevo disertacijo, ki je izšla leta 1959 v tisku pod naslovom *Romanska arhitektura na Slovenskem*, smo dobili prvi metodološko temeljit pregled arhitekture prvih treh stoletij našega tisočletja in z njim dokaz, da je slovensko ozemlje z zrelo, dasi le redko tudi z monumentalno formulacijo odgovorilo umetnostnim klicem visokega srednjega veka. Seznam romanskih stavb pa se je množil in priklical 1982 drugo, obsežnejšo in poglobljeno knjigo *Romanika v Sloveniji*, v kateri pa se je avtor smiselno omejil le na cerkveno arhitekturo in opustil tedaj še nedozoreli pregled profanih, grajskih stavb, ki jih je v prvo knjigo še pritegnil. Spomenike je uredil po umetnostnogeografskih in tipoloških skupinah in s tem ter z natančnimi opisi in s skrbno dokumentacijo ustvaril temelj za vse poznejše obravnave tega gradiva.

Veliki kompleksi meniških redov visokega in zrelega srednjega veka so narekovali še posebne raziskave, ki so jih morali reševati tudi pravcati »arheološki« posegi v zidove in tla. Med prvimi objekti te vrste je klicala k reviziji dotedanjih ugotovitev stiška cistercijanska bazilika. Sleherna sonda v tleh ali stenah je prinesla nova odkritja, kot najpomembnejšo pa nepričakovano ugotovitev, da je ta cerkev predfonteneyskega redovnega tipa na vzhodni strani izzvenela ne samo s tremi, marveč s peterimi apsidami: ob glavni še s po dvema apsidama kapel prečne ladje; to je Stični še povečalo evropsko pomembnost v razvojni genezi cistercijanske arhitekture. Prve stiške rezultate je dr. Zadnikar objavil že leta 1957 (*Romanska Stična*), dvajset let pozneje pa je v nadrobni monografiji z zgovornim naslovom *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov* predstavil zadnje dosežke raziskav v našem najstarejšem ohranjenem samostanu. Študij je terjal tudi poglobitev v samostanska pravila, v krogotek redovnega življenja in prakse, v ureditev in lokacijo posamičnih samostanskih prostorov itd., kar je avtorja dozorilo v pravega monasteriologa in preseglu zgolj umetnostno določene meje.

Zdaj je bil samo še korak do druge pomembne srednjeveške samostanske skupnosti, do kartuzijanov in njihovih samostanov pri Žičah, v Jurklostru, Bistri in Pleterjah. Tip kartuzijanske samostanske ureditve se razločuje od drugih meniških kompleksov, ker določa menihom po puščavniškem zgledu posamične, vzdolž dolgega hodnika, »velike galileje«, razvrščene hišice z vrtičem in delavnico, ob enotni vzdolžni cerkveni stavbi pa križni hodnik. Žički samostan, najstarejša kartuzija v nekdanjem nemškem kraljestvu (ustanovljen 1182, pozidan pod konec 12. stoletja), se je z »gornjim samostanom« in »veliko cerkvijo«, namenjenima menihom duhovnikom, in s »spodnjim samostanom« konverzov (v današnjem Špitaliču) izkazal kot enkratno spomenik kartuzije romanskega tipa, dasi je v 14. stoletju doživel občutno prezidavo. Skupaj z drugimi tremi kartuzijami na Slovenskem, od katerih pripada pleterška že zgodnjemu 15. stoletju, je ta arhitektura na našem ozemlju enkratno pričevalna in vredna soočenja z množico drugih evropskih kartuzij. Dr. Zadnikar se je usmeril tudi na to vabljivo pot in izsledke objavil 1972 v knjigi *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, sintetično pa jih je ponovil v osrednji razpravi »Die frühe Baukunst der Kartäuser« v zborni-

ku, ki ga je izdal skupaj z Adamom Wienandom 1983 v Kölnu (*Die Kartäuser. Orden der schweigenden Mönche*). Tudi pri Žički kartuziji in v Pleterjah je avtor kot raziskovalec in kot konservator moral arheološko poseči v temelje stavb, pri čemer ni bila najmanj interesantna ugotovitev, da je bil »pevski kor« stare pleterske cerkve v resnici k zahodni steni premaknjen nekdanji »letner«. Po Zadnikarjevi zaslugi so ga ob restavraciji cerkve vrnilo na prvotno mesto.

Z novimi spoznanji v Stični in v razvalinah Žičke kartuzije je dr. Zadnikar določil tema samostanoma odlično razvojno mesto v evropski monastični arhitekturi in hkrati v razvoju naše romanike in gotike. Njegov trud je našel mednarodnen odmev in priznanje.

Da se jubilat še zadnji čas nenehno vrača k stiški problematiki, kaže knjiga o stiškem križnem hodniku (1988), v kateri je poskusil razrešiti tudi zapleten ikonološki problem njegove zgodnjegotske poslikave, in druga (1990), ki posega še čez srednji vek z opisom gotske, renesančne in baročne usode cerkve in samostana ter njune opreme (*Stična – Znamenitosti najstarejšega slovenskega samostana*, 1990). Bralcu je žal, da ni besedilo daljše. Toda to delo pač ne želi reševati posebnih problemov; namenjeno je predvsem kulturnemu obiskovalcu samostana.

Ob premnogih poteh po slovenski zemlji dr. Zadnikar ni mogel prezreti tistih izredno mikavnih spomenikov, ki kot žlahtni pomniki varujejo vasi in domačije, poljske steze in velike ceste, romarske poti in mestne trge – znamenja, ki se kot poseben cvet verske kulture, po srečni avtorjevi formulaciji, uvrščajo med ljudsko in stilno umetnost. Posebno skrb je posvetil njihovim starejšim, gotskim in renesančnim primerkom, tem je pridružil najslabše baročna znamenja, novejših pa se je dotaknil le mimogrede. Kulturno-geografska in tipološka metoda, ki jo je dr. Zadnikar s pridom porabil pri obdelavi romanskih spomenikov, se mu je spet izkazala kot najprimernejša za opredelitev teh na prvi pogled preprostih, v resnici pa zelo zgovornih dokumentov ljudske oblikovne volje in občutja za njihovo vraščenost v pokrajino. Nabral je velikanski grozd zidanih, kamnitih in lesenih znamenj, jih slogovno in tipološko razvrstil, doživljeno popisal in s toplo besedo dvignil vsem v zavest. Knjiga *Znamenja na Slovenskem*, ki je prvič izšla leta 1964, je doživela 1970 drugo izdajo, nato pa še tretjo varianto ter bila med bralci ljubó sprejeta. Posebej je treba omeniti srečno nomenklaturu posamičnih oblik znamenj kot npr. stebrno in stebrasto znamenje, zidano slopno in slopasto, zaprta in odprta kapelica, kapelica-zvonik. Kar začudenje pa je vzbudila precej verjetna ugotovitev, da je kapelice odprtega tipa s stebriči rodil šele klasicizem 19. in ne že barok 18. stoletja.

Leta 1985 je izšel s slikami bogato opremljen album *Lepote slovenskih cerkva*. Dr. Zadnikar ga je pospremil z odličnim in jedrnatim uvodnim besedilom o življenjskem utripu sakralne umetnosti na Slovenskem od pozne antike in predromanike do Plečnikovih mojstrov in posamičnim reprodukcijam umetnin pa je dodal še posebne glose. Ker počiva glavna teža razvoja naše likovne umetnosti vse do 19. stoletja v veliki meri na cerkvenih spomenikih,

posredujejo ta besedila bralcu živo sintezo dotedanjih dognanj slovenske umetnostne zgodovine, v katero je avtor sam vgradil prenekateri kamen.

Najširšim ljubiteljskim, nič manj pa strokovnim krogom je dr. Zadnikar ustregel z vodniki po izbranih spomeniških objektih, med katerimi seveda spet ne manjka Stične in Žičkega samostana, zraven pa so še pleterska kartuzija, Gospa Sveta, Domanjševci, Ptujška gora, Spodnja Muta in drugi. Hvalležno so bile sprejete knjige *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti I. in II.* (1973 in 1975), *Med umetnostnimi spomeniki na slovenskem Koroškem* (1979) in *Po starih koroških cerkvah* (1984), ki so mnogim spremljevalke ob obiskih teh spomeniških dragotin. Pomurju se je oddolžil s knjižico *Umetnostni spomeniki v Pomurju* (1960), še posebej pa z vodnikom (romanska) *Rotunda v Selu* (1967) in *Martijanci* (1968). Kar večkrat je zapel hvalnico arhitekturi in freskam Ivana iz Kastva v istrskih Hrastovljah. Po različnih domačih in tujih strokovnih in lokalnih glasilih in zbornikih je razsul množico študij, razprav in opisov, med katerimi so tudi nepogrešljiva temeljna dela kot npr. o minoritski cerkvi v Ptuj, o romanskih »vzhodnih zvonikih«, o problemu »laške arhitekturne skupine«, o kriпти v Hočah – toda o vsem tem nas seznanja obširna, tule dodana bibliografija, dasi bi bilo vredno marsikatero izsledke natančneje razložiti in se ob njih analitično pomuditi. Za uveljavitev naše kulture in spomeniškega bogastva v tujem strokovnem svetu so dragocene Zadnikarjeve objave v nemških, francoskih, švedskih in angleških glasilih, prav tako pa mnoga predavanja, s katerimi je približal problematiko naše srednjeveške in monastične umetnosti kolegom na mednarodnih simpozijih. Seveda bi mu prenekateri stik s tujino ne bil mogoč brez mednarodnih strokovnih forumov, ki so mu raziskovanja in študijske poti omogočili s štipendijami kot npr. Deutscher akademischer Austauschdienst (Bonn), Centre d'Études supérieures de civilisation médiévale (Poitiers), The American philosophical society – Penrose fond (Philadelphia).

Še neke dr. Zadnikarjeve kvalitete ne smemo prezreti – izredno tekočega in jezikovno čistega sloga njegovih tekstov, tudi najbolj strokovnih. Pogosto so osebno čustveno obarvani in dobesedno v življenje vpleteni. Beseda zveni včasih kar poetično, kar tudi nestrokovnjaku olajša branje in mu omogoči intimnejše podoživetje spomenikov. O umetninah in likovnih ekskurzijah, ki mu osebno niso blizu ali ne verjame v njihovo umetniško iskrenost, pa ne izgublja besed in zato tudi »moderno« umetnost raje prepušča kritikom.

S pravim konservatorskim delom, kolikor je bilo sploh na programu v uradniško prakso uklenjenega Zavoda, se je dr. Zadnikar ukvarjal predvsem ob omenjenih terenskih arheoloških in zavarovalnih posegih, ob topografskih nalogah in številnih problemskih posvetih, ne nazadnje pa tudi s teoretičnimi in načelnimi spisi o varstvu spomenikov. Njegov interes in pero sta sicer zajemala vsa starejša stoletja naše umetnosti, pravo osišče dela pa je našel vendarle v kompleksu srednjeveške arhitekture. Kakor pa ima vsakdo še posebno nagnenje, tako je tudi dr. Zadnikarjeva znanstvena misel usmerjena bolj proti Severu kot proti Mediteranu.

V pravljicah spregovorijo tudi mrtve reči. Dr. Zadnikarju so kamni ne samo spregovorili, marveč zapeli. Ne odkriva samo materialnih temeljev sto in stoletnih svetišč, marveč je tudi sam pionirsko utrdil temelje umetnostnega življenja romanskega časa, ki je slovenske dežele dvignil na visoko planoto evropske kulture, s katero je tedaj slovenski človek prvič ustvarjalno zadihal.

E.C.

Ljubljanski nadškof in slovenski metropolit dr. Alojzij Šuštar izroča dr. Marijanu Zadnikarju odličje sv. Cirila in Metoda, najvišje slovensko cerkveno priznanje za njegovo življenjsko delo na raziskovanju krščanske umetnostne kulture na Slovenskem.